

A. Gergely András

Kisebbség vagy relatív többség?

Felhangoló (helyett lehangoló) bevezető

A Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemlét tudományos igényű folyóiratnak tartom, s ekként használom oktatáshoz, tájékozódáshoz. Nem igazán értem, hogy az ismereteim alapján széleskörű nemzetközi diskurzust is tekintetbe vevő, elméleti írásokkal dúsan megrakott folyóirat szerkesztőségének miért is juthatott eszébe, hogy hozzászólásomat kérje az autonómia-vitához, de elfogadva a megtisztelő felkérést, úgy vélem, első soraimban szabadkozással és önjellemzéssel kell kezdenem.

Mindenekelőtt avval, hogy én ehhez a témakörhöz nem értek. Ebben ugyan van némi csalárdság, mert olvastam ezt-azt, de szakértőnek magamat nem nevezném, különösen nem abban az értelemben, ahogyan a témakör erdélyi szakírói, s konkrétan a Csapó-féle és a Bakk Miklós-féle tervezet szerzői mégiscsak többrendbelien azok. Miként a vitaindító írás szerzői, Kántor Zoltán és Majtényi Balázs nemkülönben...

A második szabadkozónivalóm az idegenségeből fakad: hiába is követem figyelemmel (vagy tizenöt-husz esztendeje) a romániai magyarság helyzetváltozását, s annak ellenére, hogy tudományos és emberi kapcsolataim több erdélyi térséghez, értelmiségi csoporthoz kötnek, valahogyan nem sikerült elfogulttá válnom. Ez lehetne ugyan előny, de az etnokratikus értékrendet sem állami monopóliumként, sem kisebbségi stratégiaként nem tudom kellőképpen megbecsülni, vagyis inkább hátrány ez – ugyanis ami egy kutatónak hasznos, a politikai diskurzusban még ártalmas is lehet, mert érveket kínál a furkósbottal politizálók számára, mondván: lám, van még elfogulatlan, „objektív” véleményalkotás is a világon... A vak elfogultságban és az objektivitás tudományoskodó látszatában viszont egyaránt kételkedem...

Harmadrészt, amikor az autonómia esélyeit fontolgatom, azt sem tudom félretenni, hogy a magyar kormányzat, a magyar külpolitika, a határon túli érdekszférák lefedésére vállalkozó mentális stratégiák milyen érvrendszer mentén avatkoznak bele helyi ügyekbe, támogatnak politikai erőket, vagy hagynak feledésbe menni morális és racionális egyensúlyokat. (Ezekről érdemben és számomra kimerítően szólnak a vitaindító szerzői). Nem óhajtok tehát állampolitikai vagy pártpropagandisztikus érdekek mentén szólni – még véletlenül sem. Ennek szakmai felülvizsgálatához, nevezetesen a je-

lentéstartalmak „fordítási” lehetőségeihez azonban nincs kellő terepismeretem, sem magyarországi, sem erdélyországi politikai térben.

Negyedszer: tudtára illik adnom az olvasónak, hogy magyar, ráadásul fővárosi, erre rá még értelmiségi is vagyok, ezenfelül társadalomkutató színvaksággal vert meg a sors, vagyis semmi szín alatt nem álcáznám magam erdélyi kisebbségi kérdésekben járatos szakértőnek, s ha módom volt rá, rendszerint hangot is adtam önkritikai nézőpontomnak akár Erdélyben, akár „Magyarban”, amely kritika az egyoldalúságok elutasításában néha részrehajlásnak tűnhetett a más (többségi) vélemények elfogadását illetően. E téren tehát máris odasodródok, ahol az autonómia-tervek elutasítói is megjelennek, illetve bűnrészes vagyok abban is, hogy nincs módom a magyar kormányzati stratégia elfogultságait, pártpreferenciáit ellenvéleményezni, vagyis tudatlanul jóváhagyom, akár ártalmas az ügy, ahogy van, akár áldásos...

Végül, ötödször, kisebbségkutatóként és a politikai vagy kulturális antropológia kutatójaként nemigen tudnék olyan mintát kínálni, amely a Föld bármely országában, bármely kisebbség esetében valódi és jó, hosszabb távon is példásan bevált megoldásként hivatkozható lenne. Jól tudom, vannak kísérletek, vannak működő minták, s mellettük vannak reménytelen folyamatok is, de szakirodalmi búvárlatokat követően annyit bizonynyal kijelenthetők tartok, hogy mások eseteiből legfőljebb ötleteket leshetünk el, kivitelezési gyakorlatot nem. Profán hasonlat, de miként nem fogadhatnók el, hogy egy idős, sok rosszat átélt, ezernyi apró életvezetési konfliktuson átesett és folytonosan zsörtölődő szilágysági falusi házaspárnak egy japán nagyvárosi fiatal szerelmespár felhőtlen lelkesültségét ajánljuk mint bevált megoldást a boldogabb életre, épp így nem látom eszélyesnek a finnországi számik (lappok) vagy a franciaországi elzásziak, bretonok és korzikaiak autonómia-mintáinak követését tanácsolni más történeti múlttal, más térségi-politikai és kulturális gyakorlattal, és roppantul más mentális hagyományokkal rendelkező kisebbség számára.

Megfontolásaim tehát ezekkel a lehangoló hatásokkal terhesek. S ha birkózni próbálok is a merevségek ellen, mint társadalomkutató jól tudom, hogy szavaink, nézőpontjaink, értékrendünk miként képesek mégis félvakká vagy alulinformálttá tenni, s ha ehhez hozzáveszem a nemzet-tematika kortárs értelmezéseit, a lehetséges interpretációkat (melyekből legutóbb egy kiadós kötetre valót volt módom összeállítani), akkor gyanakvásra kérem az olvasót, vagy fenntartásokra legalább, melyek kritikai észrevételeim még kritikusabb felülvizsgálatára serkentenek.

Egy lehetetlen autonómia-kritériumról

Kételkedve hozom példának az alábbiakat, elsődlegesen az autonómia-eszmény kritériumairól merengve. Kétkedésem oka nem emberi, nem a le-

hetséges megfontolások elfogadását, követését érinti, hanem a tudományos okoskodás sutaságát illeti. Akár autonómia-fogalmakról, akár kisebbség-definíciókról, akár a politikai kultúra hagyományairól van szó, minden esetben eldöntendő, hogy mennyi az érvényessége más példákknak, megoldásmódoknak, mintáknak. A tudományos diskurzusok bevált módszere, hogy jól ismert, hangosbeszélő vagy csöndes bölcsek nyilvános megnyilatkozásaiból kiragadott, hangzatos mondatokra épített tanulságokra hivatkozunk, s azt várjuk, hogy megbecsült vitapartnereink vagy szégyelljék el magukat, mert még nem leltek rá erre a pontos és finom érvre, vagy legalább fogadják el tőlünk elvitathatatlan érvként, hogy a tekintélybeszéd utálatos, ha politikus műveli, de kívánatos, ha tudós ember él vele... Mármost én ezt vitatom. Elfogadom, hogy okoskodó emberek kiváltságos helyzetét jellemző megoldás, ha tekintélyekre hivatkoznak (legyenek ezek elmék vagy fegyverek, érvek vagy módszerek), de nem vélem úgy, hogy másoknak más tekintély-hivatkozása kevesebb, értelmetlenebb, elutasíthatóbb lenne. Vagyis a szóértés kedvéért való játéknak tekintem, de szinte kizárólagosan értelmiségi-politikai-jogi mezőben esélyes játéknak gondolom a szakirodalmi kapaszkodók bealapítását a valóság sziklafalába, amely mintha kizárni látszana a más diskurzus-szinteken érintkezőket, a más szakirodalmat, más érveket használókat. Vagy legalábbis úgy véli ez a kiváltságolt réteg, hogy a nem-gondolkodó, magasröptű elméleti merengésekben szót sem kérő, érdekei megfogalmazásában képviselőre szoruló többség (!) okkal szorul ki ebből a vitából. Mintha így szólnának hozzá: ha valaki nem ismeri a kanadai Will Kymlicka etnokulturális nemzetállamról szóló merengéseit, vagy egy magyar külügyi államtitkár nyilatkozatait a nyolcvanas évekből, akkor az ne szóljon semmit, mert nem tud érdemben részt venni dialógusunkban...! (Minderre figyelmeztetni persze populáris érvként is olvasható, s nem tudok mit kezdeni a váddal, de az esetleges felhasználót arra kérem, tekintse magát többséginek, álljon szemben a kisebbségi elit vélekedéseivel, mert enélkül ez az elit éppoly haszonleső, akarnok, vaksi és önkritika nélkül élő lesz, mint a nemzetállami elitek többsége...!).

Persze nem kívánok én itt kéretlenül tanítani. De (hadd induljak messzebről...!) megfontolásra ajánlom, hogy a (szintügy társadalomtudósok által) kialakított szemléletmód, amely az emberi, térségi, etnikai és kulturális sokféleség magyarázataként azt feltételezte, hogy az emberiség fejlődése egy pontból kiindulva, egy horizontális vonalon a zérustól a végtelenig nyúló fejlődési ívvel jellemezhető, és növekedési, gyarapodási arányai bizonyíthatók, trend-jellegűek (vagyis vannak ezen a skálán megrekedtek, elmaradottak, primitívek, és vannak hosszú folyamatokat befutó, látványosan magasabb rendűvé érett kiváltságos kultúrák is) – mint elmélet sosem ment ki a divatból, de a nem-fejlődéselvű gondolkodók más csoportjai által elutasításra, cáfolatra talált. A más megfontolások kiindulhattak abból,

hogy több fejlődési út volt, nem csupán egy, meg abból is, hogy a kulturális hatások szétterjedése nem egyvonalú volt, hanem több körzet, több kulturális térség, több földrésnyi terület is részesült a hatásokból; megint mások úgy érveltek, hogy semmi sem elképzelhető a kölcsönhatások állandósága nélkül...; továbbá: ugyanilyen érvek szólnak amellett, hogy a kulturális különbségek nem térségiek, hanem strukturálisak, vagy éppen funkcionálisak, vagy éppen különbségeik voltaképp minimálisak, de a róluk való interpretációk térnek el egymástól...

Látszólag távoli mindez az autonomizálódástól. Pedig mégsem. Helyettesítsük be itt az emberiség fejlődésébe a nemzetet, a kultúrák fejlődésébe az államfejlődést, az egyes csoportok létének, értékrendjének, életmódjának körülményeire vonatkozó felfogásba a kisebbségek helyzetét, vagy a térségi kulturális különbségek fogalmába a civilizatorikusnak mondott törésvonalat... – rögvést átlátható, hogy az emberiség kulturális fejlődéstörténetét, változásfolyamatát leképezni próbáló elméletek, melyek nemegyszer háborúban álltak egymás ellen (néha osztályháborúban, nemzeti tudományok közötti világháborúban, vagy korszakos felkelésben, esetenként pedig etnikai végjátzmák programalkotói képében), éppúgy viselkedtek, mint a kisebbségi közösségek helyzetét érvekkel körülvevő, konkrét helyzeteket problémagócokká összegyűró, kicsi és nagy konfliktusát szakrális-mitikus háborúként bemutató kisebbségtudományi okoskodások. Abból kiindulni, hogy a konszenzus, a kompromisszum és a tolerancia elfogadása, tevőleges politikai kultúráként értelmezése, állampolgári magatartásként érvényesítése azért fontos, mert akkor „a politika nem a fejünk fölött, hanem általunk történik”¹, helyes és szép elgondolás, de politikai értékrendszerek és politikai intézmények tényleges funkcionálása végül is nem az autonómia-státusz elérésén múlik. Hanem sokkal inkább azon, hogyha a politikai intézményrendszer és kapcsolatháló működése nem demokratikus elvű, nem állampolgári felügyeletre épül (mert a közélet kézivezérlése fölülről megoldott), akkor mindennemű belátás, kiegyezésképesség és szolidaritás hiányában csak a haszonelvű gazdagodásra épülő érvényesülési stratégiák fognak újabb erőre kapni, nem pedig az egyenlőségelvű barátságosság. Ezenfelül, ha az *autonómiát* (apropos: melyiket is? területi elvűt, személyi elvűt, nyelvi-szubkulturális elvűt?) *struktúra-specifikus* jelenségnek vesszük, akkor a *kisebbségi kultúra* nem lehet más, mint *kultúra-specifikus* jelenség. Ekként pedig a diaszpóra-létben található magyar kisebbség, vagy a hasonló típusú autonómia-igényekkel majdan az autonóm kormányzattal szemben jelentkezni jogosult cigányság (mint kisebbség kisebbsége, amely ugyanakkor épp annyira nem elkülönült entitás, mint a magyarság Erdélyben, sőt: egyszerre csakcigány, cigánymagyar és cigányromán típusa is lehetséges!) esetében az egyértelműen térség-specifikus autonómia elve nem egykönnyen érvényesíthető, a személyi jogi elvű autonómia pedig ugyancsak nehézkesen, hiszen

nemcsak az ellenérdekelt kormányzati szintekkel kellene folytonos küzdelmet vívnia, hanem a területi elvű önállóság intézményét követelőkkel, valamint a saját etnokultúrát még a cigánysággal szemben is védelmezni hivatott szociokulturális érdekképviseletekkel is. Mindkettő, de külön-külön egyik, másik vagy harmadik autonómia-elv is elvitatható onnan nézve, hogy hányan, hol, kik a hívei, érdekeltjei, kik a szereplői ennek a politikai színjátéknak, kik írják a dramaturgiát, a „forgatókönyveket”, kik játszanak főszerepet stb. S akkor még mindig figyelemreméltó kérdés marad, amire Salat Levente figyelmeztet (rendkívül korrekt, elegáns és igényes írásában)², hogy az autonómia-elvű politizálás főbb trendjei ugyan megjelentek a világ legtöbb földrészén, de Ciprus vagy Hongkong esete csak részben függ az anyaországi belső erőviszonyoktól, s nem kismértékben az államok nemzetközi közösségének szerepvállalása, beavatkozó politikája által is meghatározott. Az olyan „vonzó” esetek, mint Baszkföld, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Palesztina, Sri Lanka vagy Katalónia, ahol a megelőző és következő évtizedek-évszázadok alatt az önállóság ünneplése mind kevesebb és kevesebb ember érdeke maradt, mert az idők során a többit egyszerűen lemeszárolták... – talán nem a legideálisabb példák..., vagy ha talán ideálisnak mondhatók egyes szempontokból, nem importálhatók más okok miatt.

Az autonómia megteremtésének kritériumai végső soron tehát nem „elleshetők”, gyakorlati lehetőségei nem utánozhatók, hanem a politikai kultúra *sohasem változatlan* rendszerében *folyamatos alkuk* során tisztázhatók, s mire tisztázódnak, jobbra megváltozik a politikai vagy térségi környezet... Szabadjon erre egyetlen példát mondani: mire Erdélyben a magyar autonómia megvalósulhat, már régen az európai uniós szabályrendszer lesz érvényben, amely akár azt is lehetővé teszi, hogy a nemzetállami keretű formációk jogállamasulási folyamatában az etnikai közösségek rész-autonómiát követelhessenek, vagyis térségiben a kulturálisat, vagy fordítva, s mindkét érdekszféra (meg intézményrendszereik!) abban lesz érdekelt, hogy a másik érvényességét korlátozza, s a választási politikai kampányokat leszámítva a legkevésbé lesz megértő a téren, hogy további belső autonómia-alapú képviseleti igényeknek is meg tudjon felelni, amit pedig a külső, európai diszkriminációellenes törekvések is erősíteni fognak... S itt még mindig idealizált esetként veszem számításba, hogy az autonómia nem jelent térségi, politikai, jogi és más egyéb függetlenséget a nemzetállami kerettől, vagyis a kívülről beleszólók tömegei ugyancsak nehezíteni fogják azt, hogy a szeparáció csak az integráció függvényében működhessen...

Etnotáj – avagy multikulturalitás

Talán az igen korlátos olvasottságom lehet oka, talán más, de nem ismerek olyan kimutatásokat, amelyek arról szólnának, hogy a legitim jogállású

térségiség milyen előnyökkel jár az ott élők számára, milyen hátrányokkal mások számára, milyen kooperációk szükségesek ahhoz, hogy a rendszer működőképes legyen szeparáltsága ellenére, s milyen környezeti-szomszéd-sági kapcsolatháló teszi lehetővé a térségiség érvényesülését, vagy mi gátolja azt. (Az is lehetséges, hogy ilyen kimutatásokat azért nem szokás gyártani vagy nagydobra verni, mert a nemzetállami adminisztráció megorrol érte...). Mindenesetre a figyelemreméltó kérdések egyikének látom, hogy az Európai Unió szabványosítási normáinak a magyarországi konszenzuszos politikai berendezkedés is csak igen korlátozottan és nehézkesen tud megfelelni, s amely ponton meg tud felelni, ott nem volt (érvényben) európai normatíva, konkrét szabályozás vagy tipikus precedens...

Lehet az is szemléleti korlátom eredménye, hogy az erdélyi autonómia lehetőségét nem úgy szemlélem, mint valami szeparatista törekvést, hanem mint részbeni, intézményes önállóság, jogosult szabadságforma útját. Eként pedig az az asszociáció ugrik be, hogy a monolit pártállami megyerendszer ellenében miként próbálkozott (és járt sikerrel) az önkormányzatiság intézményrendszere, mely visszanyerte legitim működési jogosítványait, kialakíthatta erőpozícióit a megyék vagy térségek közti rendszerben, csatlakozhatott regionális vagy nagytáji törekvésekhez, s létrehozhatta önállósága számtalan formáját – csak éppen állami támogatások megvonásával, adózási ráták növekedésével, leküzdhetetlen helyi-területi munkaerőpiaci gondokkal, uniós csatlakozás előtti felkészületlenséggel, állami ellenőrzésekkel kellett számolnia. Ráadás képpen az önkormányzati szféra mégis csak az államiság területi tagoltsági szektora, vagyis végrehajtás-köteles egy sor dologban (tisza-i szennyöződéstől dunai árvíz, schengeni határzóna-kötelezettségektől balatoni turizmuspolitikáig, regionális áttagolódástól kistérségi együttműködésekig mindenféle kérdésekben egyszerre teljesen önálló és sokszorosán függő állapotba került Magyarországon is, ahol pedig senki sem akart retardált etnotájat csinálni egyik térségből sem). S talán megannyi szempontból hamis az analógia, mégis úgy tűnik, hogy a személyi elvű (s nem pusztán térségi) autonómia gyakorlata hasonló problémákat vet föl, mint a kisebbségi önkormányzatiság kérdése Magyarországon: van ugyan kisebbségi önkormányzata tizenhárom kisebbségi közösségnek, de többnek nincs anyagi háttere a működéshez, mint amennyinek van. „Nesze-önállóság!” politikai vállalkozóknak... Minta ez vajon? Időleges kiút? Vakvágány? Ki tudja ezt, s ki meri vagy szokta előzetesen is kimondani...?

Mármost az a folyamat, amely az európai féltekén immár nem egykönnyen visszafordítható, de a globális áramlatokat annál nyíltabban közvetíti, két szintre gyakorol közvetlen hatást: a lokalitásra, amely a nemzetállami szervezeti szintek kontextusában termelődik újra, illetve arra a hangsúlyra, amely nem pusztán a helyi és az egyetemes viszonylatában erősödik meg, hanem inkább a helyi és a még helyibb, a szomszéd-sági relációk és a

mozgó, bevándorló, ingázó, helyét kereső, státust váltó társas közösségek viszonylataira esik. Arjun Appadurai a lokalitást mint társulási hajlamot, reprodukivitást, közvetlen kapcsolatot, változó határú közösségi dimenziót ajánlja, mint olyat, amely nem függ össze immár a kapitalizmus folyamatainak közvetlen hatásával, de összefügg hosszú távú következményeivel: a mobilitás növekedésével, a liberalizálódással, a multikulturális viszonyokkal, az elkülönülés és kiszolgáltatottság új tér földrajzával.³ S amit állít, azt itt nem elvitathatatlan érvként használom, csupán az erdélyi autonómizálódás kereteit, talpköveit, építményének pilléreit keresem...

A nagy integráló mechanizmusok, amilyen az állam is például, vagy a területi alapú kapcsolatrendszerek, s köztük a területi elvű autonómia is, párhuzamosan fejlődnek-bonyolódnak az elkülönülésekkel, s így a különbség globalizált termeléséről bizonykodnak. Nincs, nem is lehetséges elkülönülés és kizárás az ellenoldali szövetség és bezárás nélkül. Ezek a (részben mediatizált, „világdivattá váló) mechanizmusok a koherens társadalmi struktúrák mellett a *szomszédsági viszonyok* korántsem emóció-mentes világot is újraformálják. Ennek tapasztalása tehát újabb kihívás a térségi elvű autonómiák rendszere ellen, de nem kevés próbatételt jelent a személyi elvű autonómiák esetében is. Mármost kérdés, hogy érdemes-e a törekeny, s ma már korántsem történelmi idők léptéke szerint változó világban az olyan jogiasított formákon merengeni, amelyek részbeni függésben vannak a nemzetállami szintektől, de képesek kivívni olykor önállóságukat is, főként mint szomszédsági közösségek, vagy inkább nagyobb léptékű, regionális dimenziókban kell gondolkodni... E téren a Bakk-terv kétségtelenül állást foglal az utóbbi mellett, én azonban, helyismeret nélkül is állom, hogy a helyi közösségiség ereje még mindig komolyabban veendő, mint a kívülről rászervezett térségi keretek érvényesülési esélye. Ezeket ugyanis utóbb már olyan – egyre inkább hiánycikké váló – közösségi tartalmakkal kellene megtölteni, amelyek biztosítják, hogy falai belülről is támogatást élvezzenek, s ne csupán külső támoszlopai, gyámjai legyenek a belső hiányérzeteknek.

Az erdélyi „végeken” persze korántsem biztos, hogy épp kanadai, felvidéki magyar, vagy dél-tiroli német teóriákat kell komolyan venni. Annyi mégis megfontolandó ebből a megfigyelésből, hogy a szomszédsági relációk az elkülönültséggel összefüggésben nem az azonossággal, hanem a másággal kezdik megrajzolni az identitás arculatát. Ugyancsak Appadurai figyelemébresztő megfigyelése, hogy az elkülönülés az intézményesülésben segít, de háttérben olyan hétköznapi, permanens rítusok vannak jelen, amelyek a lokalitások térbeliségét és e térbeliség újratermelési technikáit mozgósítják, mégpedig nem csupán a tulajdoni viszonyok (a térbirtoklás) alapján, hanem valódi szomszédságok megtermelésének, szubjektív rendszerének, kontextualizálódásának módjai révén. S amiként a lokalitást, vagyis a helyi tudás még „ön maga számára is lokális” viszonyrendszerét⁴

nem lehet a külső, kolonizációs, kizsákmányoló, politikai becsatornázó stb. rendszer alapján az érzelmek struktúrájától elválasztani, ugyanúgy nem lehet ezt a helyektől, időtől és tudástól meghatározott világot egy nagyobb integrációba bekötni, vagyis konfliktusmentesíteni. A *konfliktusok az új normalitás dimenzióinak* megfelelően az „alteritás”, a *Másik létrehozásának folyamataiban* kapnak főszerepet. Nem kell, hogy ez háborús csetepaté legyen, mint ahogy javarészt eddig sem volt az a legtöbb erdélyi településen, de a Másik nélkül nincs „Én” sem. Erre is inkább Bakk figyel föl, midőn legalább figyelembe veszi, hogy a nagy takarítási ésszerűség mentén nem ártana komolyan venni részint a román nemzetállamot, a maga monolitikus uralomra törekvő stílusával együtt, ugyanakkor a helyi román (vagy cigány, vagy más) közösségeket sem kellene feledni. Ezek válaszaire eddig kevés autonómiatervezet-készítőnek volt érdemi kalkulációja (nem tudni, miért!), pedig mint választópolgárok, mint politikai aktorok, mint a démosz részei korántsem mellőzhetők.

Mármost egy még ki sem alakult rendszert, az autonómiáét, lehet-e a várható konfliktusoktól mentesíteni? S tőrésképes, törésbiztos-e az új autonómia? Nem lenne még sokkal több ellensége, károkozója, vádolója, ha mint etnotáj (ethnoscape) még inkább ki lenne téve a kultúrák térbeli konfliktusainak, a csoportidentitások történetileg megerősített viszonylatainak, a helyek terekké alakítását elősegítő szándékoknak? A szomszédsági viszonyok alapján kialakított mikromilió nagymértékben épül a (helyi és nemcsak helyi) hatalom és a történelmi szubjektumok cselekvései által közvetített reprezentációkra. Ugyanez érvényes a régiókra, tájakra, diaszpórákra, autonómiákra is. Érdemes odahallgatni a csíkszeredai antropológusok halk véleményére, mely tájban és térben pontosan megnevezi az interetnikus relációkat, nyomon követi az etnikai közösségek és szubkultúrák közötti kölcsönhatásokat, akár azon a szinten is, hogy egy három etnikai csoport lakta közösségen belül megnevezi az interkulturális tagoltság megjelenési helyeit, a köztereket és közkapcsolatokat, legyenek azok egy kocsmában, vagy éppen iskolában, kisboltban, focipályán. A helyek terekké – és főként: személyes terekké, etnizált terekké, kisajátított és belakott, jelentéssé terekké – alakítása egyúttal arra a kérdésre is rész-válasz, hogy mennyiben esélyes a regionalizálás trendje, mennyiben kapható egy népesség ennél nagyobb, autonomizált politikai egység kialakítására, vagy éppen ellenkezőleg, minimalizált kapcsolatrendszerek, lokális-szomszédsági viszonylatok éltetésére és életre keltésére.

Mi lenne egyáltalán az autonomizálódás esélye – ezt vizslatom itt. Ki kapható arra, hogy tekintse a horizonton messze túli térségi-politikai dimenziókat úgy, mint önnön léte perspektíváit, mint a jelenleginél gazdagabb kilátású jövő részét? Kiben lehet még bízni, ha a helyi politikusokban csak esetlegesen, a megyeiekben aligha, a hatalmi elitben semmiképpen, a

magyarországiakban csak fenntartással, a külföldiekben csak gyanakvással, az RMDSZ-ben pedig hiába? Ki lenne, ki lehetne egyáltalán, aki gyógyírt ajánlana a megoldatlan kérdésekre, elvarratlan sebekre? Igazi kételyekkel fogadnám én, ha romániai magyar lennék, az autonómia kérdését – nemcsak mert a Maros-tartomány relatív önállósága egyszer már megvolt, aztán mivégre...!? Hanem mert vélhető, képzelhető, hogy nem minden az uralmi állapotok átrendezetségén múlik! A politikai közviselkedés ugyan nyilvánvalóként tekint az államra, mint nélkülözhetetlen, de elviselhetetlen főhatalomra, viszont pontosan tudja, hogy az államiság (és a formális autonómia) önmagában még kevés – a létezés elviselhetőségéhez olyan emberek is kellene, akik nem szükségképpen pártos alapon, nem is használat alapon viszonyulnak a hatalom birtoklásához. Az új autonóm tartományba föltehetően uralgó garnitúra is kell majd, ezt pedig abból a politikai elitből kellene „kitermelni”, amely épp most, vagy ezidáig járatta-járatja le magát. S ha kisebbségi képviselőtről van szó, kétkedve fogadható, hogy uralkodói, elnöki, katonai főhatalmi státusa bárkit alkalmassá tesz egyben arra is, hogy a kisebbség-többség, a lokalitás-globalitás, a maradandóság-változékonyság viszonyokat azonmód kezelni is tudja. Már csak azért is nehéz ez, mert a kisebbségi önmeghatározás állandósult alakzata (én kicsi, ő NAGY) közvetlenül szól, közvetlenül véd, sőt: bármikor használható érvként és menedékként is, a megváltozott viszonyok nyomán azonban már mások lesznek érdemi formulái (másságom az ő másságának mássága). Mármost ezt tegyem én eurorégióba, nagytájba, patakmentébe vagy hegyi határvonalba, s remélem, hogy a kontextus változásával csak a jótételek gyarapodtak, a szomszédsági kontextus csak erősödött, nem pedig az ellenfelek száma növekedett... – meglehetősen naivitás ez így...!

Megoldáskeresésre mégis szükség van, ezt magam is elismerem. Salat Levente még úgy összegzi az állapotokat idén januárban, hogy „az erdélyi magyarság autonómiájának legnagyobb akadálya maga az erdélyi magyarság, pontosabban annak politikai szempontból aktívnak tekinthető része”. S ha maga a közösség (avagy, Salat interpretációjában: a stratégiai tervezés hiánya éppúgy, mint a politikai kultúra fejletlensége) egyformán akadály, az ellenérdekelt szférában még a „mumuscsinálás” is aktívan működik, diabolizáló hatások érvényesülnek (ami szerintem nem rejtély, hanem a politikai érdekszférák egyik természetes, ősi játszámája, hisz „ellenségre” már az önkép kialakításához, az önerő életre hívásához is szükség van...!) – nos, akkor az autonómia feltételeinek nem az „anyaországgal” kapcsolatosan kell formálódnia, hanem az etnokratikus állammal lehetséges együttműködés és kényszerítés váltakozó taktikaival. (Az anyaország idézőjelessége azt a tudatlanságomat tükrözi, mely nem képes világos történelmi érveket föléleszteni azügyben, mikor volt az erdélyi magyarság a magyarországi magyarság diaszpórája, mikor keletkezett a nemzeti kisebbség ezen a tájon, s

mitől tartja fenn magát ez a tündéerkertes illúzió... A magyarországi Erdély-álom éppenséggel a székelység és az ősmagyar lelkület húrjain szokta eljátszani nemzeties dallamait...).

Az autonómia-tervezetek tónusában nem tudok fogalmazni. De azt mégis szeretném aláhúzni, hogy ha az érvelésben politikai ésszerűsége, sőt nyugat-európai bevált mintákra utalunk, akkor se csak a kisebbségi logikát tekintjük irányadónak, mert ez nem a kompromisszumkeresés, nem is a konfrontálódás szintje, hanem a beszűkülésé. Arra gondolok itt, hogy a román többség „diabolizáló” viselkedése az autonómia-termelés vagy térségi önállósulási program ellenében nem szánalmas vagy mosolyognivaló gyakorlat, hanem a „természetes” önvédelem része. A sajátos nem az, hogy a román állam védi magát és nyelvi terét, hanem hogy azt hiszi, veszélyben van, s a kérdésre, hogy miért védi, mitől tart – aligha tudna válaszolni. Kézenfekvően nem a magyar terjeszkedéstől és nyelvi túlhatástól kell védenie magamagát, nem ezért kell nehezítenie az autonómia-igények felszínre kerülését vagy a kompromisszum-keresés feltételeit. S mert a kisebbségi magyarság mögött tudhatja a magyarországi magyarság bizonyos politikai érdekköreinek támogató erejét is (erre gyakorlatiasan utal a Kántor-Majtényi vitaindító), hát korántsem indokolhatatlan a félsz... De mindez ösztövérv csupán amellet, hogy senki se avatkozzon semmibe, senki se kavargon semmit, minden maradhasson úgy, ahogy eddigelé volt... – vagyis: hogy az erdélyi magyar kisebbség helyzete (és a többié is!) nem azért kínos román oldalról nézve, mert fenyegető hordák elsőpró uralmától kell tartania, hanem mert a román politikai elit belső ügyletei éppoly szimplán politikaiak (meg gazdaságiak, érdek-osztottak, kiváltságokra és kegyúri allűrökre alapulók), mint a magyarországi politikai eliteké...

Rövidebben szólva, itt arra utalok, hogy a politikai elit szakmaisága, érdektagoltsága és akár határon túli aspirációi minden nemzeti kormányzatot zavarnak, a szlovénokat, az osztrákokat, az ukránokat vagy cseheket ugyanúgy, mint a magyarokat magukat. A kisebbségek kérdése nem tárgyalható a többségektől függetlenül, s egyik kisebbség a másik nélkül, egyik lehetséges szövetség vagy kooperáció a többit kirekesztve nem működhet ésszerűen. A „sikeres autonómiák az érintett többségek és kisebbségek együttműködését feltételezik” – írja Salat.⁵ A kérdés nyilván inkább a „hogyan?”, s nem a „minek?”. Nézőpontom szerint a megoldáskeresésben két minimálkonszenzus mindenképpen figyelembe veendő: az egyik a lehetséges autonómiák intézményes formája és az ellenérdekelt etnikai-kulturális környezettel kialakítható kapcsolata, ebbe beleértve az autonóm terület határain belülre került-szorult Másokat, szomszédokat, rokonokat, fél-rokonokat is. A másik inkább politikai ügyvitel-technikai kérdés, de korántsem lényegtelen; megfontolandó, hogy a személyi autonómia és a területi önállóság nemcsak Románia közigazgatási rendszerének megbolgyatásával

jár együtt, hanem azzal a kérdéssel is, hogy a kisebbségi öngazgatás jelenthet-e akkora változást, amekkorát remélnék tőle, vagy csupán belülré helyezi át a hatalombirtoklási kérdéseket, összeuszítja a potenciális partnereket, egypártrendszeresíti és túletnizálja a demokratikus politikai berendezkedést, majd a végén ugyanolyan belső széttagolódás, huzi-voni alakul belőle, amilyen most folyik az RMDSZ és a kivált szervezetek között... Ha a mai erdélyi magyarság az akadály a autonómiának, akkor mennyi idő múltán tudnak-akarnak majd annyira önállóan politizálni, vagy éppen a csökkenő népességszám mellett egyre többen a politikai döntés-előkészítésben részt venni, hogy az biztató legyen még egynéhány év múlva is; továbbá van-e elegendő akarat ahhoz, hogy a környezettel, román állammal, magyar külpolitikával, európai határokkal eredményes, konszenzusos legyen a kialakítható viszony? Előnyös lehet persze, ha képviseleti úton választott, önálló jelöltekkel garantált politikai kultúra alakul ki Erdélyben (is), de közhelyes általánosítást megkockáztatva azt merném állítani, hogy a bármikori autonómia is csak a döntéskivitelezésen, emberi alkukon, hatalmi játszmaikon, érdekeken fog múlni..., s kérdezem naivan és távolról: van-e ennyi tartaléka ennek a kisebbségi magyarságnak Erdélyben...?

A Kántor–Majtényi jövőkép és stratégia dilemmái között számos valóban alapvető kérdés fogalmazódik meg, melyekre magyarországi társadalomkutató felelősséggel nem válaszolhat. Az autonómiák nyugati mintái számunkra (és az erdélyi kisebbségi magyarság számára) tetszetős, követhetőnek tűnő, ideális állapotok vízióját keltő megoldások lehetnek, de aki bármely helyi társadalmat, bármely szomszédsági viszonyrendszert, akár-melyik térségi–nagy táji–kistáji modellt érvényesnek tartja, mert az állítólag másutt már bevált, az nem kutató, hanem ráolvasó, akinek felelősség-érzete csak alkalmi üzleti viszonyra elegendő, arra is csak önérdékű módon. Az autonómia tervét valóban nem fogja túl sok régi vagy újonnan bevett európai állam nyíltan támogatni, titokban meg már talán eddig is támogatta. A belső demokratikus deficitekkel azonban ezek a külföldi politikai ügybonyolítók nem számolnak – felelőtlenül bár, de jó okkal, mert ez a helyiek ügye. Lehet beszélni EU-kompatibilitásról, ám ebben az érvelésben mintha az Unió stabil és állandó szerkezetnek tűnne, holott mindenki látja, hogy nem az. A magyar politikai elit megosztottsága nem bűn, hanem normális állapot, mint ahogyan a románok megosztottsága és az uniós érdekek tagoltsága sem a „romlás” vagy a romlottság jele, hanem a politika megkülönböztető jegye. Mindezekre a kérdésekre adott idegen válaszok csak bosszantó, kihívó, „helyzetbe hozó” hatásúak, ami olykor nem is baj, de tévképzetekben él, aki úgy véli, hogy a romániai (erdélyi) magyarság ügyét kívülről fogjuk megváltoztatni, a megfelelő megoldásokat táviratilag fogjuk majd megüzenni, s ha nem hallgattak ránk, vessenek magukra...!

Ha lehet a főntiek után még bármely véleménynek hangot adnom, s fenntartva a hozzá-nem-értés megvallott nézőpontját, úgy látom, hogy nemzeti állagromlások és globalizációs erőhatások nem civilizációs törésvonalakat formálnak, nem kulturális repedéseket eredményeznek, hanem inkább egy ezeknél sokkal szelídebb, de kétesebb kimenetelű formációt erőltetnek. Ez pedig a multikulturalizmus – amelyről a naiv képzet annyi, hogy a sokféleség édes haszna lengi be, békés egymás-mellett-élésben teljesedik ki, s egyensúlyosan kap benne szerepet számos együtt egzisztáló és egymástól is többszörös függésben létező csoportozat. A „multizás” ugyanakkor elmos, elfed, elsilányít különbségeket, közhelyessé teszi az interetnikus viszonyokat, lebecsüli az erőfölény és az alárendeltség készleteit, a hozott hagyományokat és a kitaláltakat, a felszíneseket és a szokásjogiakat stb. Annyiból azonban mindenképp gondolnunk kell arra, mi következhet együttélő (és együtt nem okvetlenül jól élő) népek kulturális kölcsönhatásaiból, gazdasági stratégiáiból, nyílt vagy rejtett háborúiból...; viszont nem lehet nem számolni azzal (Salat példái és Kántor–Majtényi részbeni „jóslatai” is számolnak a kimenekülő, elvándorló, migrációs lehetőségeket kihasználó tömegekkel!), hogy az a diák, aki magyarul tud, románul tanult, s mindkettőnél jobban beszél immár angolul, az három nyelvtudással bír, három kultúrába kóstolt bele, s ez nem csupán hátránya, de előnye épp annyira lehet... Érdeemes nemcsak figyelembe vennünk, de meg is nevezünk azt, hogy a „fogyó magyarság” harangjait kongatva el tetszünk felejteni, hogy a egyes házasságokban született és felnövekedett gyermekek nem félkultúrájúak, hanem kettős kultúrájúak, nem „fél-emberek”, hanem „duplák” – mint erre a legutóbbi magyarországi diaszpóra-vita előadói közül Kovács Éva utalt, aki ezt az interkulturális kölcsönhatás-rendszert (bár nem román és magyar viszonylatban, hanem osztrák és magyar közösségek esetében, de) a határ mindkét oldalán egyformán igazolva látta. S ha a kérdésem az volt: lehet-e nyugati példákat „honosítani” az autonomizálódás kapcsán, akkor nyilván erre az esetre is alkalmaznom kellene állításomat...! Teszem is, de akkor konkrét közösségek esetében, konkrét térségi, kistáji, községi, szomszédsági, városi vagy regionális szintű kutatásokkal tessenek igazolni, hogy a kultúráközi áthallások és kölcsönhatások nem működnek, mert nem működhetnek, vagy nincsenek, vagy csak lövészárkok vannak, vagy csak elvont politikai elméletek vannak, amelyek felhőmagasan elkerülik azokat az élő közösségeket, amelyekben élő hívek, érdekekből font emberi kapcsolatok, értékek mentén szerveződő identitások, gazdasági függésvizonyokba tagozódott szerepek, szabad vagy függő politikai mentalitások találkoznak.

Ez utóbbi „igazolások”, megismerési kísérletek és tudományos bizonyosságok nélkül, úgy vélem és úgy érzékelem, csakis az erdélyi és Erdélyen kívüli politikai érdekerők autonomizálási törekvéseinek lehetünk tanúi vagy

elősegítői, nem pedig a „romániai magyar társadalom” ügyében lehetséges megoldásokat kereső jó szándékú bölcselményeknek lehetünk gyarapítói. Az előbbieket nem, ez utóbbiakat magam is szívesen vállalom, de csak azokkal a fenntartásokkal, amelyek nem egyedül az autonómia-tervezetek szűk kérdéskörét érintik, hanem az emberi érték, az „ember mint intézmény” autonómiáját kívánják megbecsülni.

Irodalom

Appadurai, Arjun: A lokalitás termelése. In *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 1996. Szeljak György és Árendás Zsuzsa fordítása.

Bálint Blanka et al. *Székelyföldi mozaik. Térségi szociológiai tanulmányok*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro Print, Csíkszereda, 2004.

Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1996. 1. sz. 3–25.

Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau 1990–2000*. TLA, Budapest, 2002 /Regio Könyvek/.

Bodó Barna: Régió és politika. *Magyar Kisebbség*, 2003. 1. sz.

Bodó Barna: Lokalitás és érdektagolódás. In *Talpalatnyi régióknak*. KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003. 207–233. /Ariadné Könyvek/

Fabian, Johannes: *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. Columbia University Press, New York, 1983

Geertz, Clifford: Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, 31. sz. 1999.

A. Gergely András: Kis állam nem állam? Interkulturális átmenetek és multikulturális divergenciák a kisállamok uniós csatlakozásának folyamatában. In Hülvely István (szerk.): *Kisállamok a globalizálódó nemzetközi rendszerben*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2003. 78–124. /Európa Tanulmányok 7./

Gombár Csaba: Mentalitás, érték és politikai intézmény. In *Borítékolt politika*. Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest, 1989. 62–71.

Hugo, Victor: Az Európai Egyesült Államokért. In Szénási Éva (szerk.) *Elméletek az európai egységről. Válogatás az Európa-gondolat történetéből*. L'Harmattan, Budapest, 2002. 137–143.

Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001.

Salat Levente: Autonómiák évadja Erdélyben. *Krónika*, 2004. január 10.

Schöpflin György: *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2003.

Toró T. Tibor: Alkotmányozás és közös felelősség. *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. sz. 36–45.

Varga Attila: A román Alkotmány módosításának időszerűsége. *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. sz. 3–22.

Jegyzetek

¹ Gombár Csaba: Mentalitás, érték és politikai intézmény. In *Borítékolt politika*. Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest, 1989. 68.

² Salat Levente: Autonómiák évadja Erdélyben. *Krónika*, 2004. január 10.

³ Appadurai, Arjun: A lokalitás termelése. In *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalisation*. Minneapolis, University of Minnesota Press. 1996.

⁴ Geertz, Clifford: Az identitás politikájáról. *Magyar Lettre Internationale*, 31. sz. 1999.

⁵ Salat *i. m.*